

УДК 94 (477.8)

ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В 1939 - 1941 рр.

НАТАЛІЯ КОРОСТІЛЬ,

кандидат історичних наук, доцент, заступник директора

Івано-Франківського коледжу фізичного виховання, м. Івано-Франківськ

РОСТИСЛАВ КОТОВСЬКИЙ,

здобувач Інституту історії України Національної академії наук України, м. Київ

У статті розглянуто суспільні зміни, що відбулися на Західній Україні з приходом радянської влади у вересні 1939 р. Під виглядом "національно-культурного будівництва" відбулося насадження політики більшовицької партії. Поряд з розширенням сектора української національної школи органи цензури здійснювали перевірку книжкових фондів бібліотек, музеїв, друкованої продукції, а також контролювали репертуари театрів, філармоній, роботу клубів. Проголошена владою розбудова структурних ланок національної освіти й культури не відповідала істині. Водночас у галузі охорони здоров'я радянська влада зуміла досягти вагомих здобутків - була проведена націоналізація колишніх приватних лікувальних установ та аптек, скасована плата за лікування й уведена безкоштовна загальнодоступна медична допомога.

Ключові слова: освіта, культура, заклади охорони здоров'я, національні традиції, націоналістичні підпілля, радянська влада.

Постановка проблеми. Упродовж століть прагнення західноукраїнського населення зберегти свою культурну та мовну ідентичність залишалося найважливішим чинником самозбереження в інонаціональному оточенні. Інтелекція, патріоти України обстоювали засади освіти й виховання на національному ґрунті, з урахуванням історії, традицій і звичаїв українського народу. Загальноосвітня школа, як і культура та заклади охорони здоров'я на селі, розвивалися в специфічних умовах, під впливом кількох факторів. По-перше, колонізація регіону й економічна відсталість призвели до вкрай незадовільного стану, особливо в розвитку медицини на селі. По-друге, соціалістичне будівництво проходило у відкритому протистоянні традиційному навчально-виховному процесу. Тоталітарний режим розглядав освіту й культуру як найважливіші ідеологічні засоби в утвердженні своєї політичної системи.

У працях відомих українських педагогів, таких як П. Біланюк, Г. Ващенко, Ю. Дзерович, С. Русова відкидалися вузькокласові підходи до виховного процесу. На їхніх працях виховувалися й навчалися в народних школах покоління західних українців. Головним суб'єктом у процесі навчання провідні педагоги вважали особу учня, який мав бути вільним у виборі програм, форм і методів навчання й виховання, у доборі підручників і посібників. Національна система освіти в регіоні базувалася на поєднанні національно-патріотичного, громадського виховання з релігійним та родинним. На сторожі етнопедагогіки стояли численні політичні партії, культурно-освітні товариства та церква. Нова радянська педагогічна концепція вступала в протиріччя з педагогіч-

ними поглядами українських, а також єврейських та польських учених. На основі педагогічних ідей класиків марксизму-ленінізму, а також Н. Крупської, А. Луначарського, А. Макаренка в адміністративному порядку запроваджувалася нова радянська система освіти й навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заповненню істотних прогалин у дослідженні історії західноукраїнських земель присвячені окремі монографічні дослідження І. Андрухів та А. Француза [1], В. Барана і В. Токарського [2], О. Маларчука [3], І. Рибак [4], О. Рубльова і Ю. Черченка [5], М. Сеньківа [6], Б. Яроша [7] та багатьох інших вітчизняних науковців. У вказаних працях дослідники об'єктивно аналізують документи центральних партійних, господарських, радянських органів влади, місцевих партійних комітетів, Рад депутатів трудящих та періодику. Доволі докладно висвітлюють політичну систему, економічне, соціальне, культурне й релігійне життя СРСР сучасні російські історики. "Дух радянської епохи", механізм і внутрішню динаміку суспільних процесів окреслюють праці Д. Волкогонова [8], В. Жухрая [9], І. Земцова [10], В. Земскова [11], В. Кожінова [12], Г. Костирченка [13], Р. Піхої [14] та інших. Роботи названих дослідників написані на основі великої джерельної бази. У них використані неопубліковані документи ряду російських архівів. Вони проаналізували суть і наслідки сталінських методів керівництва. Фактичний матеріал з історії України в цих працях доволі незначний, але їхні автори розкривають витoki й тенденції тоталітарної системи.

Об'єктом нашого дослідження є політика ра-

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.

дянської влади в галузі освіти, культури, охорони здоров'я.

Предметом - особливості насадження державної політики в краї та її наслідки.

Мета статті - охарактеризувати докорінні зміни, що відбулися в системі освіти, культури та охорони здоров'я в житті західноукраїнської спільноти в досліджуваній період.

Виклад основного матеріалу. Свідоме українство, найперше інтелігенція, уважали школи з рідною мовою навчання головним осередком національного виховання в складні міжвоєнні роки. Оазами національної культури, освіти й виховання були товариства "Рідна школа" і "Просвіта". Перше товариство організувало дошкільні заклади, народні, середні й фахові школи, друге - читальні, бібліотеки, світлиці, курси. Як і всі інші політичні, господарські, громадські організації, що піднімали українців на боротьбу за свою національну свободу чи сприяли в самоорганізації, вони були заборонені, а їхня діяльність оголошувалася "ворожою". Новим явищем у регіоні стало те, що велика кількість представників української інтелігенції переселилася в німецьку зону окупації, а на її місце прибувала нова радянська. Частина інтелігенції, побоюючись переслідувань із боку радянської влади, поспішила залишити рідні землі. Інша - розділила важку долю за звинувачення у співпраці з "буржуазними націоналістами".

Державні органи освіти, впроваджуючи політику більшовицької партії, створювали умови для того, щоб усі діти, підлітки, молодь, навіть і дорослі безкоштовно відвідували школу - проймалися комуністичними ідеалами. Таке найголовніше завдання реалізовувалося різноманітними шляхами: впровадженням закону про всеобщу, залученням української молоді до піонерських і комсомольських організацій та заходами позакласної роботи. Поставлене завдання вирішувалося через зміст освіти, який реалізувався в основних шкільних документах - уніфікованих навчальних планах, програмах і підручниках. Партійні й правоохоронні органи здійснювали постійний контроль за навчально-виховним процесом та вчителями.

Основними напрямками в освітній галузі були деполонізація освіти й приведення її у відповідність до радянської освітньої системи, що сформувалася в СРСР. За даними "Доповідної записки Наркомату освіти УРСР ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про систему шкіл в Західній Україні" від 30 вересня 1939 р. наводилися факти. За мовами навчання: українських шкіл - 139, польських - 2731, польсько-українських - 2198, польсько-німецьких - 7, німецьких - 79, єврейських - 1. У цих народних (вселядних) школах навчалася - 819233 учні. За національністю: українців - 510 тис., поляків - 250 тис., євреїв - 70 тис., німців - 4207. У шкільній освіті працювало 14203 вчителі. Із них поляків - 10125, або 71 %; українців - 2477, або 17 %; німців - 95, або 0,6 %; євреїв - 17, або 0,1 % [15]. Кількість українських шкіл і вчителів була в значній диспропорції до кількості учнів.

На перших порах у школах західних областей України діяли так звані перехідні програми й заняття проводилися за польськими навчальними планами і підручниками. Відразу повсюдно було припинено викладання релігії, історії й географії Польщі, латинської та грецької мови, оскільки це не відповідало радянським ідеологічним канонам. Докорінна реорганізація шкільництва полягала в ліквідації при-

ватних навчальних закладів і переведенні їх на державне фінансування. Змінювався й старий поділ шкіл - хлопці й дівчата розпочали навчання разом. Усі діти шкільного віку підлягали обліку й призначенню в навчальні заклади, ліквідовано дискримінацію вчителів-українців. Народні школи I ступеня реорганізовувалися в початкові школи (чотири роки навчання), народні школи II і III ступенів - у неповні середні школи (із семирічним навчанням). Гімназії та ліцеї реорганізовано в середні школи, у яких навчання тривало десять років. Перехід до обов'язкової безплатної освіти викликав схвальну підтримку значної частини населення, особливо незаможних селян, робітників і дрібних службовців.

Складність для педагогічного персоналу полягала в тому, що учні були різних вікових груп, національностей і віросповідань. У багатьох школах раніше розпалювалася ворожнеча між дітьми за національністю й віросповіданням, тепер їх протиставляли один одному за соціальним походженням. У школах запроваджувалася система антирелігійного виховання ("безвірників"). Уся система народної освіти спрямовувалася на середнього учня із чітко обмеженим обсягом знань. Освіта підпорядковувалася на місцях не тільки радянським, а й партійним органам, які напряду залежали від центру, що вело до повної її централізації.

До реорганізації системи народної освіти в Тернопільському воєводстві нараховувалося 1135 шкіл, із них польських - 1076, або 95 %; українських - 52, або 4,5%; єврейських - 3, або 0,26 %; інших - 4, або 0,35 %. Відповідно I ступеня - 770, II - 200, III - 139, гімназій та ліцеїв - 26, разом навчалася 184949 учнів. Унаслідок радянської реорганізації системи народної освіти школи розподілили в такий спосіб: українські - 981, або 82,5 % (навчалася 159049 учнів); польські - 147, або 12 % (відповідно - 24713); єврейські - 17, або 1,4 % (8066); російські - 2, або 0,16 % (307); польсько-українські - 41, або 3,4 % (14100). Учнів усього - 206235 [16]. Поруч зі зростанням шкільної мережі та організації навчання за радянською системою освіти залишалася актуальною недостатня забезпеченість програмами, письмовим і навчальним приладдям, кваліфікованими педагогічними кадрами.

У Станіславській області за короткий час було створено 954 школи, із них початкових - 600, неповних середніх - 321 і 33 середні школи. За мовами навчання: українських - 842, або 88 %; польських - 91, або 9,5 %; єврейських - 15, або 1,5 %; російських - 6, або 0,6 %. Кількість учнів у школах збільшилася на 21332 особи. До радянської реорганізації із 979 шкіл Станіславського воєводства у 851 навчання проводилося тільки польською мовою. Це в той час, як українці складали із загальної чисельності 167333 учнів - 118855 осіб, або 71 % [17].

У січні 1940 р. школи перейшли на навчання за радянськими планами й програмами. У всіх школах з першого класу введено вивчення рідної мови, а з другого - української та російської. У п'ятих класах учні розпочинали вивчати іноземну мову - німецьку, французьку чи англійську. На базі польських професійних шкіл створювалися технікуми та інші спеціальні заклади, підпорядковані відповідним наркоматам. Польські педагогічні заклади, які готували вчителів для народних шкіл, реорганізовувалися в учительські та педагогічні інститути. У західні області республіки було спрямовано 1,1 тис. учителів з інших областей України, а також налагоджено масову пе-

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.

репідготовку учительських кадрів. У 1940/41 навчальному році кількість шкіл у західних областях України зросла до 6,8 тис., а учнів - до 1,4 млн, тобто навчанням було охоплено всіх дітей шкільного віку. Також розпочалося створення спеціальних шкіл для дітей, що мали фізичні вади, та мережі позашкільних закладів. Радянська влада вжила дієвих заходів для подолання неписьменності й малописьменності серед дорослого населення, відкриваючи спеціальні курси [18].

У Тернопільській області нараховувалося понад 80 тис. неписьменних і 40 тис. малописьменних громадян. В усіх районах області організовувалися школи, гуртки з ліквідації неписьменності й малописьменності, якими охоплювалося 75 тис. осіб. До цієї кампанії залучалися комсомольські організації, військові, добровільні інструктори (культармії). Вагоме фінансування освіти давало змогу залучати до роботи фахових учителів, що підвищувало якість навчання. У партійних документах наголос робився на "допризовний контингент", який мав поповнювати ряди Робітничо-Селянської Червоної Армії [19].

Радянська влада значну увагу приділила розвитку народної освіти на селі. Для практичного здійснення цього необхідні були школи й учителі. Якщо питання з приміщеннями вирішувалися "досить просто", то кваліфікованих учительських кадрів явно не вистачало. Сформовані районні відділи народної освіти оголошували набори слухачів на річні курси учителів для початкової школи із числа молоді з незакінченою середньою освітою і для неповних середніх шкіл із закінченою середньою освітою. "Товариші у штатському" ретельно перевіряли й опитували курсантів щодо їхньої політичної надійності, релігійної свідомості, "національної обмеженості". Одним із ключових завдань у справі реорганізації шкільництва було забезпечення шкіл учителями. Особливо гостро відчувався кадровий дефіцит для організації навчального процесу у Волинській і Львівській областях. Якщо в першій не вистачало 1800 учителів, то в другій - 2042. Для того, щоб вирішити цю проблему, Наркомат освіти УРСР реорганізував в кожній області педагогічні ліцеї в учительські інститути (Кременці, Дрогобичі, Луцьку, Рівному, Станіславі, Львові), семінарії та гімназії - у педагогічні школи. Молодь, особливо українська і єврейська, з ентузіазмом сприйняла ці перетворення. Для освоєння педагогами ідеологічних постулатів марксизму-ленінізму організовувались відповідні курси. Улітку 1940 р. перепідготовку пройшли 5841 учитель початкових шкіл, 3072 - старших класів, 768 директорів і завучів шкіл [20].

Радикальні зміни відбулися у вищій школі регіону, тобто чотирьох навчальних закладах, які діяли у Львові й мали польський характер. Це Університет імені Яна Казимира (студенти поляки - 75 %, українці - 13,6 %, євреї - 8 %), Політехніка, Академія зовнішньої торгівлі та Ветеринарна академія. На початку жовтня розпочалися заняття в університеті, ректором якого став М. Марченко, який до цього працював в Інституті історії АН УРСР. До викладання були запрошені М. Возняк, І. Крип'якевич, В. Щурат, Ф. Колесса та інші відомі українські вчені. Крім того, до Львова прибула велика група спеціалістів із вищих і навчальних закладів Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Москви, Ленінграда та інших міст СРСР. З метою реорганізації університету за радянським зразком тоді ж, у жовтні 1940 р., припинено заняття на теологічному факультеті ("розсад-

нику реакції"). Навчальний заклад було перейменовано на Львівський державний університет, а в січні 1940 р. присвоєно ім'я І. Франка. Після реорганізації в університеті діяло п'ять факультетів, на яких працювали 52 кафедри. Навчання на гуманітарних спеціальностях тривало чотири роки, а на природничих - п'ять. 19 лютого 1940 р. на базі медичного факультету університету було створено самостійний державний медичний інститут. Політехніку реорганізовано в Політехнічний інститут, із нього виділено Сільськогосподарський інститут. Академію зовнішньої торгівлі перетворено на Інститут радянської торгівлі, а Ветеринарну академію - на Зооветеринарний інститут. Відповідно, Львівський педагогіум реорганізовано в Педагогічний інститут, при якому відкрито Учительський інститут. Суттєві зміни проведено й у Львівській консерваторії, на чолі якої став український композитор В. Барвінський [21].

Молодь із тих соціальних верств, які раніше перебували в нерівноправному становищі з поляками, отримала переваги при вступі до ВНЗ і державні стипендії. На кафедри прийшли українські вчені, які були позбавлені права викладати "при Польщі". Перехід навчання на українську мову породив занепокоєння серед польської інтелігенції. Страх через можливість втратити роботу посилювався постійними очікуваннями арештів. Для польськомовних викладачів запроваджувалися курси з вивчення української мови, а для всього викладацького складу - російської. Українській інтелігенції доводилося балансувати між процесом українізації, яка не була самоціллю влади, і "націоналізму та контрреволюції".

Інтелігенція опинилася під тиском політичної цензури, і лише ті, які прийняли радянську владу з її ідеалами, могли розраховувати на працевлаштування. Одні це робили з морального обов'язку перед своїми сім'ями, прагненням зберегти національні осередки, інші - з власних переконань. Щоб мати можливість викладати у вищій школі, свою лояльність режиму мусили так чи інакше засвідчити вірно-підданими заявами. Провідний польський вчений Т. Бой-Желенський на зборах сказав: "Я, товаришу голово, ще не радянський, але намагаюся стати ним". Дехто, як академік К. Студинський, був особливо приголушений режимом і відіграв роль "старорежимного" інтелігента, що успішно "перевиховується". Багатьом українським ученим вища атестаційна комісія Народного комісаріату вищої освіти СРСР присвоїла радянські наукові звання й ступені. Ступінь доктора медичних і біологічних наук було присвоєно В. Морачевському, доктора біологічних наук - С. Гжицькому, доктора історичних наук - І. Крип'якевичу, доктора філологічних наук - І. Свенціцькому [22].

Істотні зрушення відбулися в організації наукового та культурного життя регіону. Режим відразу ліквідував національні товариства як "класово ворожі". За постановою РНК УРСР від 2 січня 1940 р. на основі Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ) було створено філії інститутів Академії наук республіки - літератури, мовознавства, фольклору, економіки, археології та історії України. 14 січня 1940 р. надзвичайними зборами НТШ було прийнято ухвалу про ліквідацію Товариства. При НТШ існувала бібліотека, яка нараховувала близько 300 тис. примірників книг, рукописів, стародруків, листів. Разом із книгозбірнями "Оссолінеуму" та Народного дому всі ці надбання передавалися до Львівської філії бібліотеки АН УРСР. Окремого дослід-

ження потребує подальша доля багатьох унікальних документів, що при цьому зникли, скоріше за все - назавжди.

Вагому роль у зміні суспільної свідомості радянська влада відводила творчій інтелігенції. Слід віддати належне як українським радянським, так і митцям Західної України, які доклали чимало зусиль до зближення і взаємного культурного збагачення свого народу. У жовтні 1939 р. у Львові відбулася зустріч українських, польських та єврейських письменників із делегацією Спілки радянських письменників України (СРПУ). На зустрічі було утворено організаційний комітет письменників Львова, до якого увійшли представники різних націй і на чолі якого став П. Панч, а з весни наступного року О. Десняк. Незабаром почав діяти Клуб львівських письменників, де, окрім літературних зустрічей, читалися лекції з історії ВКП(б) та основ марксизму-ленінізму. У першу річницю возз'єднання 58 літераторів західного регіону було прийнято до Спілки радянських письменників України. Третину нових членів складали польські митці, деякі з них зробили цей крок під тиском обставин. Львівське відділення СРПУ складалося з п'яти секцій: поезії, критики, прози, драматургії та дитячої літератури. Члени спілки одержували можливість публікуватися, однак ставали заручниками радянської системи, її "ідейними бійцями". У Львові почав виходити літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал "Література і мистецтво".

30 січня 1940 р. виникла Львівська організація Спілки радянських архітекторів під керівництвом А. Касьянова, яка об'єднала 200 осіб. Тоді ж стало Львівське відділення Спілки композиторів України, очолюване В. Барвінським, що налічувало 40 осіб, серед них С. Людкевич, М. Колесса, Є. Козак, А. Солтис, Р. Симович, А. Кос-Анатольський та інші. На межі лютого й березня 1940 р. почалося створення Львівського відділення Спілки радянських художників, куди увійшли 70 митців (органітетом керував М. Дмитренко). Ці органи об'єднали декілька сотень митців західних областей України й підпорядкували їхні таланти "інтересам партії" [23].

Видавництво Спілки письменників України "Радянський письменник", а також державне видавництво "Вільна Україна" весною 1940 р. видали серію творів українських письменників. Західноукраїнські майстри слова - І. Вільде, О. Гаврилюк, С. Тудор, П. Козланюк, Я. Кондра, О. Маковей у своїх творах змальовували радісну зустріч трудящих мас із героїчною Червоною армією, "паростки нового щасливого життя". Важко з позицій сьогодення оцінювати, що переважало в їхній ситуації - усвідомлення безвихідності чи політична наївність. Інститут літератури АН УРСР підготував до видання твори видатних письменників Західної України, до яких увійшли раніше заборонені твори Л. Мартовича, В. Стефаніка, І. Франка, Ю. Федьковича, М. Черемшини, що відображали реальну історичну картину життя багатостраждального краю. Їхня творчість мала велике значення для національно-державницького усвідомлення українців і залишається прикладом високого патріотизму поколінь. У Києві були видані збірки оповідань С. Тудора "Народження", О. Гаврилюка "Наївний мудрий", П. Козланюка "З минулих днів", повість Ірини Вільде "Б'є восьма", збірки поезій О. Гаврилюка, А. Волощака, А. Шмигельського. Усі вони оспівували вільну працю й щасливе життя возз'єданого народу. Видавництво "Радянсь-

кий письменник" випустило у Львові масовим тиражем серію творів українських радянських письменників: О. Корнійчука, М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана, В. Сосюри, А. Головка, Івана Ле, Петра Панча та інших.

Для проведення культурної роботи серед інтелігенції західних областей України ЦК КП(б)У направив відомих діячів культури О. Корнійчука, М. Бажана, А. Малишка, О. Довженка. Велику роботу провели українські вчені на чолі з віце-президентом Академії наук УРСР О. Палладіним. Колектив Харківського університету відрядив бригаду професорів у Львівський університет, де місцевим викладачам була надана методична допомога, проведені семінари з питань марксистсько-ленінської філософії, історії, літератури. В університеті була розгорнута виставка, експонати якої розповідали про розвиток вищої освіти в УРСР. У грудні 1939 р. РНК УРСР прийняла постанову про організацію в західному регіоні театрів, музичних колективів, будинків народної творчості й театральних музичних закладів. У всіх західних областях було створено українські драматичні театри й організовано обласні філармонії з українськими хоровими капелами, дитячі музичні семінарні школи, а також вечірні музичні школи для навчання дорослих. Шефська комісія Київського театру ім. І. Франка, до складу якої входили Г. Юра, Н. Ужвій, Ю. Шумський, А. Бучма та інші, допомогли готувати перші вистави [24]. Була широко розгорнута масова просвітницька, культурно-виховна, фізкультурна робота серед сільського населення. В основі була закладена ідейно-політична робота, і з цією метою створювалися районні й сільські клуби, будинки культури, червоні куточки. Значна увага приділялася кінофікації й радіофікації в сільській місцевості. Влада доклала чималих зусиль для популяризації кіномистецтва. У містах працювали стаціонарні кінотеатри, а в селах - пересувні кіноустановки, які дозволяли демонструвати кінофільми в найвіддаленіших гірських чи лісових населених пунктах.

У травні 1940 р. Раднарком УРСР затвердив постанову про організацію в західних областях музеїв і бібліотек. Повсюдно створювалися краєзнавчі, історичні, етнографічні музеї, міські, районні й сільські бібліотеки. Проте бібліотечні фонди підлягали очищенню від "ворожої літератури", а натомість заповнювалися радянською, як правило, ідеологічного характеру. Органи цензури ретельно переглядали всю наявну літературу й перекладали в спеціальні закриті фонди "ідейно шкідливі", "ворожі видання". Частина музейних експонатів, фондів, особливо з приватних зібрань, була знищена або розкрадена через зловживання й недбалість чиновників.

В областях організовувалися відповідні органи, які здійснювали контроль за друкованою продукцією. Постановою РНК УРСР від 11 серпня 1922 р. виникло Центральне управління у справах преси, що працювало при Народному комісаріаті освіти. У постанові бюро Тернопільського обкому КП(б)У "Про стан цензурної роботи" від 26 березня 1941 р. зазначено, що "облліт у своїй роботі домігся деякого покращення. В області організовано контроль над друкованою продукцією, повністю укомплектований обласний і районні апарати облліту. У більшості районів області перевірено бібліотеки й проведена відповідна очистка книжкового фонду від ворожої літератури". Ця постанова зобов'язувала всіх секретарів райкомів партії до 15 квітня цього ж року забезпечити повну перевірку книжкового фонду всіх бібліотек

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.

області й вилучити ворожу літературу. Для "очистки" бібліотек від ворожої літератури мали бути виділені товариші зі складу комуністів, комсомольців і політично перевірених учителів [25].

У квітні 1940 р. ЦК КП(б)У прийняв спеціальну постанову "Про забезпечення масово-політичною літературою західних областей УРСР", якою зобов'язував партійні органи республіки надати допомогу в укомплектуванні установ культури новим книжковим фондом. У той час як радянська література надсилалася мільйонними тиражами, забезпечення регіону навчальними підручниками залишалося в критичному стані. Незвичним як для вчителів, так й учнів було "виривання сторінки із підручника про ворога народу". Як аргументує дослідниця О. Гомотюк: "Серцевину культури оголошувалася марксистсько-ленінська ідеологія, а більшовицька партійність - основою мислення й творчості діяча літератури й мистецтва, кожний митець, хто є членом більшовицької партії чи безпартійний, повинен відчувати себе партійним художником. Більшовики насаджували серед інтелігенції й усього народу ленінське вчення про "дві культури", "боротьбу двох культур". Особливо небезпечним для української національної культури ставало нав'язування твердження В. Леніна про те, що в умовах класових антагонізмів, в умовах революційного зіткнення класів немає і не може бути "національної культури" взагалі [26].

Незважаючи на несприятливі політичні умови, на Західній Україні продовжували таємно діяти громадські та громадсько-політичні організації, що мали на меті збереження набутих національної культури та духовності. Так, ОУН в умовах конспірації проводила масове виховання в державницькому дусі через громадськість, сім'ю й церкву. Націоналісти, як українські, польські, так і єврейські, вели цілеспрямовану боротьбу проти радянської політичної системи за збереження своїх культурно-освітніх надбань. Це пояснювалося тим, що в боротьбі за відновлення державності освіта відігравала роль важливого чинника. Націоналістичні підпільні організації працювали над пошуком альтернативних шляхів навчання й виховання підростаючого покоління. Практичне втілення це знаходило в широкому розгортанні самоосвітнього руху через родину, авторитетних осіб і сільські громади. Це давало змогу частині молоді отримувати основи класичних знань із навчальних дисциплін одночасно із опануванням радянської освітньої програми.

У протистоянні за вплив на молодь і вчительство регіону, з огляду на його роль і функції в суспільно-політичному житті, зіткнулися інтереси радянської влади та національно-свідомої частини населення. Значну увагу питанням місця та ролі культурно-освітнього життя українського народу приділяли увагу ідеологи ОУН С. Бандера, С. Ленкавський, Я. Стецько, М. Сціборський. У програмі ОУН щодо засадничих основ державотворення в Україні значне місце відводилося питанням розвитку національної культури, здійсненню її історичних завдань, розбудові рідної освіти, української національної церкви. Здійснення навчально-виховного процесу в національному дусі покладалося на референтів із культурно-освітніх справ підпільної мережі ОУН. У документах, затверджених на Другій конференції ОУН(б) у квітні 1941 р. зазначалося, що "організація буде боротися за повний розвиток української освіти і культури, за її національний зміст, за повну незалежність України від культури Німеччини та Росії" [27].

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.

Учасники націоналістичних підпіль, сприймаючи негативно радянську освітню систему, намагалися впроваджувати й відстоювати у вихованні молоді свої програмові засади. Основними з них були: національний характер навчання й виховання як за формою, так і за змістом; християнські цінності духовного життя та моралі; єдність школи й родини; використання творчих напрацювань українських (польських, єврейських) педагогів у руслі загальноєвропейського школознавства.

У системі охорони здоров'я з приходом радянської влади також відбулися помітні зміни. Інфекційні захворювання були постійними супутниками мешканців села. Населення змушене було лікуватися у знахарів, мольфарів, костоправів, повивальних бабок, тому в регіоні фіксувалася велика смертність, особливо дитяча. Тепер медична допомога надавалася безоплатно, нею могли скористатися всі соціальні верстви сільського населення. За кілька місяців радянської влади в західних областях України було відкрито значну кількість лікарень, поліклінік, аптек, амбулаторій, окрім того, була націоналізована частина приватних лікувальних закладів. Це певною мірою позначилося на якості медичних послуг, але значно розширило доступ і коло пацієнтів.

На початку 1940 р. замість тимчасових пунктів невідкладної медичної допомоги почали створюватися стаціонарні лікувальні та профілактичні центри. Тоді ж радянським урядом централізовано було виділено 144,9 млн крб для організації медичних установ і надання допомоги в галузі охорони здоров'я. Якщо до об'єднання в Чернівецькій області функціонувала незначна кількість лікувальних і профілактичних закладів, то через кілька місяців почали діяти понад 200 лікувально-профілактичних закладів, які об'єднували 500 лікарів. Наприклад, у гірському Путильському районі раніше не було лікарні, але після 1940 р. відкрилося три амбулаторії, акушерський і фельдшерський пункти, районна санітарна станція. У червні 1941 р. в західних областях України функціонувало 340 лікарень на 17 тис. ліжок, понад 700 поліклінік і амбулаторій, 900 фельдшерсько-акушерських пунктів, де працювало майже 5 тис. лікарів та понад 10,5 тис. осіб середнього медичного персоналу [28].

Звернемося до аналізу бюджету Тернопільської області, який у 1940 р. становив 140 млн крб і понад 93 млн крб з якого спрямовувалося на соціально-культурні видатки. Дві третини бюджету становили видатки на охорону здоров'я й народну освіту. Якщо в 1940 р. з обласного бюджету асигновано на народну освіту 61 млн крб, із яких 9 млн не було використано, то в 1941 р. на систему народної освіти й охорону здоров'я - 94 млн крб, що становило 64 % обласного бюджету [29]. За рахунок бюджетних асигнувань значно розширювалася мережа стаціонарних закладів охорони здоров'я (до 17 вересня 1939 р. їх нараховувалося 57, на квітень 1940 р. - 131). На виконання постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) "Про лікарів сільських лікарських дільниць" від 23 січня 1941 р. із 88 сільських лікарських дільниць області були забезпечені лікарями 84 [30]. Відкривалися нові за своїм призначенням заклади, зокрема поліклініки, жіночі консультації, акушерські пункти, диспансери (44 одиниці), яких до цього часу взагалі не було.

На охорону здоров'я в області витраталося в 1940 р. понад 19 млн крб. В основному кошти спрямовувалися на такі заходи: лікувально-профілактичні

- 13,2 млн, охорону материнства і дітей - 1,7 млн, санітарно-протиепідемічні - 1,7 млн, позалімітні капіталовкладення - 2,4 млн. Поряд із фінансуванням соціально-культурних видатків, бюджет забезпечував асигнування на розвиток місцевого господарства ще 18 млн [31].

У 1940 р. було асигновано з Тернопільського обласного бюджету кошти на заходи народної освіти: школи, дитсадки - 52,2 млн крб; підготовку кадрів - 7,5 млн крб; політосвітні заходи - 8,8 млн крб; мистецтво - 1,4 млн крб. У галузі політико-освітніх заходів виділялися кошти на створення 13 будинків культури, 962 сільських клубів та 168 червоних куточків, тобто кожна сільрада забезпечувалася клубом. При цьому слід зауважити, що читальні "Просвіти", споруджені на кошти місцевих громад, а також різноманітних товариств, також перепрофільовувалися під сільські клуби. При клубах працювали відповідні гуртки - перш за все, з вивчення "Сталінської конституції", якими охоплювалося 45600 осіб тощо. У партійних звітах тих років зазначається, що самодіяльними художніми гуртками будинків культури та селянських будинків було охоплено 12920 осіб. Книжковий фонд бібліотек становив 126 тис. примірників книжок, із яких - 12 тис. нового радянського видання [32].

За рахунок обласного бюджету створювалися нові заклади: стаціонарний театр, пересувний єврейський театр, філармонія, будинок народної творчості, три музичні школи [33]. За такими кількісними показниками, що широко використовувалися для пропаганди радянського способу життя, часто стояла низька якість роботи. Спеціальна постанова бюро Тернопільського обкому КП(б)У "Про роботу обласного відділу мистецтва" від 13 червня 1940 р. була покликана виправити ситуацію. У ній зазначалося, що "в роботі обласного відділу мистецтва є ряд недоліків. Художня якість роботи обласного театру знаходиться на низькому рівні, акторський склад укомплектовано неякісно, робота з підвищення кваліфікації акторів до останнього часу не проводилася, талановиту молодь до театру не залучено. Обласна філармонія працює вкрай слабо, нею не проведено фестивалю радянської музики, не приділено уваги організації глядачів на концерти, що організувалися в області" [34].

Висновки

У 1939-41 рр. у Західноукраїнському регіоні становлення системи освіти, культури та охорони здоров'я детермінувалося рядом факторів. По-перше, традиції радянської освіти порушили засади полонізації школи й значна частина дітей шкільного віку, незалежно від соціального стану, національності та віросповідання, одержала можливість безкоштовно відвідувати школу. По-друге, у суспільному протистоянні саме на вчительство й молодь особливу ставку робили як органи радянської влади, так і підпільні громадсько-політичні організації, зокрема Організація українських націоналістів та Союз збройної боротьби. По-третє, незаперечним досягненням радянської системи освіти стало кількісне зростання відповідних закладів та установ, значна робота проводилася з ліквідації неписьменності дорослого населення. Розгортання мережі лікувально-профілактичних та санітарно-протиепідемічних установ, створення спеціальних навчальних закладів для підготовки медичного персоналу відповідали нагальним потребам населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрухів І. О. Станіславщина : двадцять буремних літ (1939-1959) : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. - Івано-Франківськ ; Рівне : Таля, 2001. - 336 с.
2. Баран В. Україна : західні землі : 1939-1941рр. / В. Баран, В. Токарський. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. - 448 с.
3. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. - Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. - 228 с.
4. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села : зміни, труднощі, проблеми (20-ті - початок 90-х рр. ХХ ст.) / І. В. Рибак. - К. : Рідний край, 1997. - 166 с.
5. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20 - 60-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. - К. : Наук. думка, 1994. - 350 с.
6. Сеньків М. В. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40-х - поч. 50-х рр. ХХ ст. / М. В. Сеньків. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. - 292 с.
7. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30 - 50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б. О. Ярош. - Луцьк : Надстир'я, 1995. - 176 с.
8. Волгогонов Д. А. Триумф і трагедія : Політичний портрет Й. В. Сталіна : у 2-х кн. / Д. А. Волгогонов. - К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1990. - Кн. 2. - 671 с.
9. Жухрай В. Сталин : правда и ложь / В. Жухрай. - М. : Сварог, 1996. - 352 с.
10. Земцов І. Крах епохи : [в 2 кн.]. - Кн. 1 : Андропов, Черненко, Горбачев... последние коммунисты в Кремле / І. Земцов. - М. : Наука, 1999. - 399 с.
11. Земсков В. Заключенные, спецпоселенцы, ссыльно-поселенцы, ссыльные и высланные. Статистико-географический аспект / В. Земсков // История СССР. - 1991. - № 5. - С. 151-165.
12. Кожинов В. Россия. Век ХХ (1939-1964) / В. Кожинов. - М. : Эксмо-Пресс, 2002. - 446 с.
13. Костырченко Г. Тайная политика Сталина / Г. Костырченко. - М. : Международные отношения, 2001. - 779 с.
14. Пихоя Р. Г. Советский Союз : история власти. 1945-1991 / Р. Г. Пихоя. - Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. - 684 с.
15. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали (1939-1953) : [в 2-х кн.]. - К. : Наук. думка, 1995. - Кн. 1. - С. 52-53.
16. Державний архів Тернопільської області (далі - ДАТО). - Ф. П - 1 Тернопільський обласний комітет Компартії України, - оп. 1, спр. 3, Стенограма першої обласної партійної конференції. 23-25 квітня 1940 р., арк. 52.
17. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО). - Ф. П - 1 Івано-Франківський обласний комітет Компартії України, оп. 1, спр. 19, Протоколи № 15-19 засідань бюро. 2-23 липня 1940 р., арк. 55.
18. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Л. Варецький. - К., 1960. - С. 271.
19. ДАТО. - Ф. П - 1, - оп. 1, спр. 3. Стенограма першої обласної партійної конференції. 23-25 квітня 1940 р., арк. 54.
20. Понедельник Л. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939-1941 рр.) / Л. Понедельник // Друга світова війна і доля народів України : матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції м. Київ, 30-31 жовтня 2006 р. - К. : Зовнішторгвидав, 2007. - С. 307.
21. Баран В. Україна : західні землі : 1939-1941рр. / В. Баран, В. Токарський. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. - С. 102-103.
22. Кондратюк К. Західноукраїнська інтелігенція у перші роки радянської влади (вересень 1939 - червень 1941) /

К. Кондратюк, І. Лучаківська // Вісник Львівського університету. Серія історична. - Львів, 1998. - Вип. 33. - С. 183.

23. Луцький О. Інтелекція Львова (вересень 1939 - червень 1941 рр.) / О. Луцький // Львів : місто - суспільство - культура : зб. наук. пр. - Т. 3. - Л., 1999. - С. 575.

24. Історія Львова / [редкол. Ю. Ю. Сливка, Ф. І. Стеблій та ін.]. - К. : Наукова думка, 1984. - С. 246.

25. ДАТО. - Ф. П - 1, - оп. 1, спр. 27. Протоколи № 53-56 засідань бюро обкому КП(б)У. 26 березня - 3 квітня 1941 р., арк. 18-19.

26. Гомотюк О. Експорт більшовицького тоталітарного режиму в Україну та ідеологізація українознавства (1917-1920) / О. Гомотюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. М. М. Алексієвця]. - Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. - Вип. 3. - С. 50.

27. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій

та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. : зб. документів. - Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. - 372 с.

28. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / [редкол. Ю. Ю. Сливка та ін.]. - К. : Наук. думка, 1989. - С. 333-334.

29. ДАТО. - Ф. П - 1, - оп. 1, спр. 31. Стенограма зібрання обласного і міського партійного активу. 1-2 березня 1941 р., арк. 89.

30. ДАТО. - Ф. П - 1, - оп. 1, спр. 24. Протоколи № 42-45 засідань бюро обкому КП(б)У. 3-14 лютого 1941 р., арк. 31.

31. ДАТО. - Ф. П - 1, - оп. 1, спр. 3. Стенограма першої обласної партійної конференції. 23-25 квітня 1940 р., арк. 51.

32. Там само. - Арк. 54.

33. Там само. - Арк. 49-50.

34. ДАТО. - Ф. П - 1, - оп. 1, спр. 10. Протоколи № 6-9 засідань бюро обкому КП(б)У. 3-26 червня 1940 р., арк. 99.

N. Korostil', R. Kotovsky

ACHIEVEMENTS AND ERRORS OF THE SOVIET GOVERNMENT IN THE SYSTEM OF EDUCATION, CULTURE AND HEALTH PROTECTION IN WESTERN UKRAINE WITHIN 1939-1941

The article analyses social changes that took place in Western Ukraine with the advent of the soviet rule in the spring of 1939. The policy of the Bolshevik Party was imposed on society under the image of nation and culture building. Book stocks and printed matters of libraries and museums were rigorously censored, censoring authorities monitored repertoires of theatres, philharmonic societies and programs of recreation centers. Development of structural links of national education and culture declared by the government was nothing but a fake. Though in terms of health care the soviet government managed to achieve significant progress - private health care institutions and drugstores were nationalized, free medical treatment open to public was introduced.

Key words: education, culture, health care institutions, national traditions, nationalist underground resistance, soviet government.

© Н. Коростіль, Р. Котовський
Надійшла до редакції 24.10.2011

УДК 355 02.(474.3) (94)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЛАТВІЇ В НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

БОГДАН ЛЕВИК,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник кафедри історії України та етнокомунікацій Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів

У статті досліджено процес створення Збройних сил Латвійської республіки (військово-історичний аспект) та державне забезпечення військової безпеки країни після розпаду СРСР. Проаналізовано стан оборонного сектора Латвії в сучасних умовах.

Ключові слова: розпад СРСР, Збройні сили Латвії, військова безпека, Латвійська Республіка, обороноздатність.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР у світі змінилась геостратегічна ситуація: з біполярного він перетворився на однополярний. США намагались зайняти домінуючу роль, у т. ч. у військово-політичній сфері. Росія як один із правонаступників СРСР на початку 1990-х років відмовилась від ядерного протистояння й перейшла до стратегічно-

го партнерства з НАТО. Період "холодної війни" завершився. Уряди незалежних республік України, Білорусії, Казахстану добровільно відмовились від володіння ядерною зброєю (Будапештський меморандум 1994 р.) [1] в обмін на гарантії безпеки. 11 вересня 2001 р. після терористичного акту в Нью-Йорку всі зрозуміли вразливість найефективнішої обо-

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.